

FENYŐ D. GYÖRGY

Nyelviség, szociologikum és kulturális tradíció Tar Sándor *Szilvia* című novellájában

Különféle tradíciók találkozása

Amikor az 1980-as és 1990-es évtizedben kiteljesedett a magyar posztmodern irodalom, sokáig úgy tűnt – erről beszéltek írók és kritikusok –, hogy ennek lényege a történet megszűnése, a szövegirodalom, amelyben jelentőségüket veszítik a hagyományos epika olyan meghatározó elemei, mint a cselekmény, a jellemek, a szereplők sorsa, lélektana és motivációja, helyettük pedig a szöveg megalkotottsága, megformáltsága válik a prózai művek elsődleges meghatározójává és értékmérőjévé. Azóta, újabb három-négy évtized elteltével, már azt látjuk, hogy a próza posztmodern fordulata valóban lényeges újdonságokat hozott, de nem a cselekmény megszüntetése volt a meghatározó eleme ennek – a magyar irodalomban azóta is izgalmas, fordultatos, olvasni érdemes történetek egész sora született meg, melyeket sok szempontból szintén a posztmodern vonulathoz sorolhatunk. A posztmodern próza legfontosabb jellemzői és eredményei véleményem szerint ugyanis nem a cselekmény megszüntetésében rejlenek, hanem a művek szöveg-mivoltának hangsúlyozásában, a narráció jelentőségének felértékelésében, az elbeszélő hangjának, látásmódjának középpontba állításában, a mindentudó elbeszélő és a hiánytalanul kerek narratíva, vagyis a nagyelbeszélés leértékelésében, a rendkívül tudatos nyelvhasználatban, a különböző nyelvi regiszterek és rétegek egymás mellé helyezésében és tudatos változtatásában, a roncsolt és a hétköznapi nyelvhasználat tudatos beépítésében, a standard nyelvváltozat alatti nyelvi rétegek felértékelésében és felhasználásában, a nyelvhasználat által történő jellemzés és érzékeltetés lehetőségének kiaknázásában, az ironia felértékelésében, az idézetek és rájátszások tudatos használatában, vagyis az intertextualitás jelentőségének felerősítésében, ezzel együtt az irodalom autoreferencialitásának hangsúlyozásában.

Tar Sándort éppen ezért a kritika bár a posztmodern szövegirodalom alkotói közé sorolta, mégis minduntalan hangsúlyozta, hogy nála megmaradt a történet, hősei klasszikusan jellemezhető emberek, illetve ezek a szereplők pontosan azonosítható társadalmi háttérrel rendelkeznek. Az a kettősség, ami a róla szóló szakirodalomban éppen ezért sokáig érezhető volt – hogy egyfelől posztmodern, másfelől modern alkotó –, talán éppen azáltal válik meghaladhatóvá, hogy ma már a posztmodern fogalmát nem olyan szűken érthetjük, mint néhány évtizede.

Az alábbi tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogyan áll össze szerves egységben a posztmodern által középpontba állított narráció és nyelvhasználat, a modernitásban középpontba állított emberi személyiség, továbbá az irodalmi tradíció

nagyon tudatos felhasználása mind a tradíció folytatásában, mind a tradícióval való vitában. E három elemet fogom megvizsgálni Tar Sándor egy novellájában. A dolgozat felépítésében azt kívánom megmutatni, hogy egy irodalmi elemzés hogyan fordítható át tanítási anyaggá, hogy mindazt a tudást, amely a magyartanár elemző munkájának eredménye, hogyan lehet egészen másképp, átstrukturálva, más rendszerben és más fókuszokkal tanítási órává alakítani.

Többféle beavatástörténet

Tar Sándor *Szilvia* című novellája *A térkép szélén* című 2003-as kötetéből való. A történetben egy tizennégy év körüli fiú, Zoli beavatását látjuk, pontosabban a novella egyszerre mutat be egy elvetélt, valamint egy sikeres beavatástörténetet. Az elvetélt beavatástörténet Zoli általános iskolai magyartanár-osztályfőnökéhez, Recsegihez kötődik, a sikeres beavatástörténet egy Zoli számára is szinte ismeretlen, nála csak néhány évvel idősebb lányhoz, Szilviához.

Az *elvetélt, sikertelen beavatástörténet* a tudás és a tanulás világába való beavatás lenne. Zoli befejezte a nyolc általánost, és bár a család eredetileg tovább akarta taníttatni, középiskolába adni, mégsem íratják be, mert, ahogy az apja megfogalmazza „ruhát nem tudunk neki venni, cipőt, lassan enni sem lesz mit, hát miből?”¹ Az osztályfőnök azonban olyan fontosnak tartja, hogy ezt a különlegesen tehetséges gyereket taníttassák, hogy személyesen elmegy a családhoz – mint megtudjuk, életében először megy el egy tanítványa családjához –, hogy meggyőzze őket a tanulás szükségességéről, azért, hogy a család másképp döntsön. A felajánlott segítséget Zoli minden magyarázat nélkül, egyértelműen visszautasítja: „majd én ruházom az enyémből! Azt hiszi, felvenné, kérdezte az apa kis csend után, majd a gyerekekhez: Zoli! Felvennéd? Nem, mondta a fiú akkor is az ablakpárkányon”. (161.)

A tanulás világában ugyanis semmi sem vonzó. Recsegi sikertelen ember, a tönk-revert gégejével, a recsegő hangjával, a megalázkodásával, a kissé ellenséges iskolai mondataival: „Kiss Zoltán, recsegte Recsegi, a magyartanár másnap, miután kijavította, osztályozta a dolgozatokat, a tiédet, már megbocsáss, nem tudtam értékelni, ezeken a lapokon semmi nincs, csak radír. Ami a radirozást illeti, ötös, a tartalom nullás” (159.), majd az ehhez képest túlzóan közeledő gesztusaival a családlátogatáskor: „Nincs a gyerekek keresztapja? Meghalt, mondta az apa, akkor lehetnék én is, mondta váratlanul Recsegi”. (161.) Már a családlátogatás ténye sem más a gyerek szemében, mint durva beavatkozás abba az életbe, amelyben ő él, és amelyhez az iskolának, a tanárnak semmi köze. Nem véletlen, hogy a fiú az ablakpárkányon ül egész idő alatt, amíg a tanár náluk tartózkodik, és hiába van szó az ő életéről és jövőjéről,

¹ TAR Sándor, *Szilvia* = T. S., *A térkép szélén*, Bp., Magvető, 2003, 160. (A további novellaidézetek oldal-számait a citátumok után, zárójelben közlöm. – F. D. Gy.)

nem száll le onnan. Bent is van, kint is van, befelé hallgathat, kifelé nézelődhet, együtt tartózkodik a konyhában a szüleivel és a tanárával, de annak a térnek a peremén. Miközben a tanár a tudás és tanulás fontosságát hirdeti, egyre többet iszik a kannás borból, elsírja magát, egyre szerencsétlenebbnek tűnik. S ha Zoli nem tudja is, hogy az általa elismételt angol mondatot rossz angolsággal mondta a tanár, és nem látja a látogatást követő jelenetet sem, amikor Recsegi az autóbuszban elalszik, és lehányja a buszt, mégis látja a tanár szánandóságát. A tanulás lehetőségét végleg és kegyetlenül utasítja vissza: „ne jöjjön ide többé, mert kilököm a negyedikről. Világos?” (162.) Feltételezhetjük, hogy e mondat brutalitása önmagának is szólt, annak, hogy ha nincs lehetősége tanulni, akkor ezt könnyebb úgy elviselni, ha ellenséges erőnek állítja be az iskolát és a tanárát, de azt is feltételezhetjük, hogy megérezte, az ő világából nincs átjárás más világok felé.

A tanulás éthoszának erre a totális elutasítására még visszatérünk, de előbb vegyünk szemügyre a másik beavatást. A *sikerés beavatástörténet* Szilviához kötődik, az öntudatlanságig részeg (esetleg részeg és drogos) fiatal lányhoz. Szilviát Zoli nem ismerte, segíteni ment oda hozzá, látva, hogy öntudatlan, de a lány felajánlkozott a még szűz, de már nagyon férfias tizennégy éves Zolinak:

Zolinak sötétbarna, dús haja, az alatt kissé sárgásan barna bőr adta meg az arc karakterét, a szája durcás-duzzadt, mint az anyjáié, a szeméit az apjától örökölte, a tengerzöld, mindig hunyorgó szemeket ritkás szempillák takarták, a fiú gyűlölte az arcát, lányosnak találta, a lányok félték tőle, már férfias volt, az ilyenbe mindenki szerelmes, ő senkibe. [...] akarod, hogy megrontsalak? Akarom, mondta a fiú, és tényleg akarta. Izgatott lett, szinte vibrált. [...] Szilvia is segített, majd felhúzta magán a szoknyát, ne oda, sóhajtott a később rekedten, fentebb! (160, 165, 166.)

A szexuális beavatás sikerességét Zoli tárgyilagosan állapítja meg: „Férfi lettem, állapította meg tárgyilagosan, mint egy férfi”. (166.) Első szexuális aktusa animális volt, egy félig öntudatlan, félig alvó nővel közösült, a másik személyének ismerete, mindenféle érzelmi háttér vagy előzmény nélkül. Olyanok voltak, mint két üzekedő kutya a parkban – nem véletlen, hogy ennek a párzásnak a két kutya a szemtanúja, Zoli pedig velük kommunikál közben: „a két szomszéd kutya ült a faház előtt és viczorogva morogtak. A fiú elszántan visszamorgott rájuk, az ő hangjukon, aztán még egyszer, erősebben”. (166.)

A befejezés ezt a folyamatot viszi végig, egészen radikálisan: Zoli előző délután még csak ráuszította a két kutyát a tanárra, éjszaka már morogva kommunikált velük, megszerezve előlük a nőt: „a két kutya riadtan elinalt. Győztem, futott át a fiú agyán”. (166.) A reggelen először ismét kommunikál velük („ma ugyanott morgott, viczorogott a szomszéd két kutyája. Zoli is morgott egyet, de most másképp, vidáman, játékra készen”, 166.), utána maga is négykézlábra ereszkedik („négykézlábra ereszkedve

a kutyákhoz ment. Farkcsóválva, ugrándozva fogadták a közeledését”, 166.), végül ugyanúgy lerágja az emberektől meghagyott csontokról a húst, mint a kutyák: „[é]s délben is, mikor a csontokért ment”. (166.) A kutyákkal való azonosulás folyamata párhuzamos a Szilvia-féle beavatás folyamatával, illetve beteljesíti azt. „Le kell menni kutyába” – énekelte a Hobo Blues Band a *Kopaszkutya* című albumon az 1980-as években, és a novella mintha ennek a története volna.

Zoli otthoni élete és a park, a lány, a kutyák világa folyamatos, nincs közöttük olyan hasadás, amint Zoli élete és az iskola világa – Recsegi tanár úr, a tudás, a továbbtanulás világa – között. Az a kannás bor, amit otthon isznak, és amit utána levisz Szilviának („hozok, mondta, várj egy kicsit”), ennek a két világnak a folyamatosságát fejezi ki. A munkanélküli szülők és a parkbeli drogosok világa egylényegű; ha elolvassuk a park leírását, az egyértelművé teszi:

A tér valaha játszópark volt, új lakótelepeken építettek ilyeneket annak idején, csúszdával, mászókával, homokozóval, libikókával, a fák között mókás faház, mint egy elől-hátul nyitott kunyhó, [...] a fák közben hatalmasra nőnek, a bokrok összefonódva szövik be egymást, a tér később mégis lassan elvadul, pusztul minden, olyan, mint az élet. (164.)

Ezért elmondhatjuk, hogy a második, a sikeres beavatástörténet egyúttal *leépüléstörténet* is, egy tehetséges és ígéretes kamasz gyerek perspektíváinak bezáródásáról szól, életének rögzüléséről mindazon körülmények közé, amelyek között addig élt, amelyek között a szülei élnek, vagyis a lakótelep, az éhezés, nélkülözés körülményei közé.

A novella *radikálisan vitatkozik* egy másik magyar novellával, azzal, amelyik a tanulás, a tudás, az iskola, a tanári élethivatás éthoszát fejezi ki gyönyörűen: Móra Ferenc *Szeptemberi emlék* című novellájával. A Móra-novella arról szól, hogy nincs pénze a szegény családnak arra, hogy a tehetséges, tanulni vágyó diákot taníttassa, de a kisfiú minden reggel belopózik az iskolába, és a tanterem nyitott ajtaján keresztül hallgatja a tanári magyarázatot, és mindent önmagától tanul meg. Ebben a századeleji írásban a gyerek tanulni szeretne, a szülei mindent elkövetnek azért, hogy iskolába adhassák, a tanárok segíteni szeretnének, végül pedig a latintanár oldja meg a helyzetet, és intézi el, hogy a szegény, de tehetséges gyerek tanulhasson. A novella minden szereplőjének azonos az értékrendje, az, hogy a tanulás jó dolog, érték, és hogy a tudás utat nyithat a felemelkedéshez. Minden szereplő egyöntetűen ezt képviseli, akár segít, akár nem.

Tar Sándor novellája az iskolának és a tudásnak ezt az éthoszát radikálisan visszavonja. A tanár, Recsegi maga is kicsit szánalmas, kicsit komikus, nagyon esendő figura, az életének a tudás nem adta meg a kiteljesedést. Nehéz lenne őt követni, követendő példának tekinteni. A szülők élete olyan kilátástalan, hogy ők érdektelenül állnak a tanulás kérdéséhez: ha lenne pénzük rá, beíratnák Zolit a középiskolába, de mivel nincs, hát hagyják, hogy ne tanuljon tovább. A gyerek sem lát perspektívát a

tanulásban, megy iskolába, ha kell, és kimarad, ha nem kell járnia. Az a tanári segítség pedig, amely Móránál úgy nyilvánult meg, hogy Eyszrich tanár úr a két karjában vitte be az iskolába a rettegő gyereket, Tar Sándornál groteszk és félszeg módon úgy szólal meg, hogy Recsegi felajánlja a ruháit és azt, hogy Zolinak keresztapja lesz, de ezt a gyerek azonnal és félreérthetetlenül elutasítja. Mindemögött Móra világában az isteni gondviselés feltétlen jelenléte áll, gondoljunk csak a latinból fordítandó mondatra: „Unus es Deus. Egyedül te vagy az Isten.”² Tar Sándornál azonban nincs effajta gondviselés, novelláiban teljesen magukra hagyott emberek iparkodnak az életüket rendben tartani, vagy egyszerűen csak élni.

Három apró mozzanattal szemléltethetjük ezt a különbséget. A továbbtanulás kulcskérdése Móránál vagy a pénztelenség igazolása (a szegénységi bizonyítvány), vagy a pénz előteremtése. Mindaddig, amíg a magasabb igazság nem győzedelmeskedik, és a tanárok segítsége, továbbá az isteni gondviselés hatására nem járhat iskolába a kisfiú, még a nagyon kevés pénz előteremtése is illúzió. Tar Sándor novellájában a tanár letesz az asztalra kétszáz forintot. De a kétszáz forint előteremtése ironikus fénybe állítja a pénz előteremtésének lehetőségét: a tanár úgy adja ezt, mint aki megtéríti a bor árát, a szülők megörülnek a pénznek, és minden napra meghívják Recsegit, így velük.

A másik mozzanat az, hogy mennyire tudnak alternatívákat megfogalmazni, lehetőségeket kínálni a gyerekeknek. Móra novellájában a baj beköszönte után a család folyamatosan azon dolgozik, hogy előteremtse a pénzt vagy az igazolást. Elmennek legkülönbözőbb emberekhez, hivatalokhoz, majd amikor ezek a lehetőségek bezáródtak, új koncepcióval állnak elő, mesterségeket ajánlanak a gyerekeknek: előbb csizmadiának, majd könyvkötőnek taníttatná ki. Tar novellájában ennyi szerepel a további lehetőségekről:

a fiú látszólag megrendülés nélkül vette tudomásul, hogy nem tanulhat tovább, mindössze egy dolog foglalkoztatta: hát akkor mit csináljak, kérdezte az apjától. Majd csak kitalálunk valamit, válaszolta a szótlanná lett férfi, a fiú nem hitte, ti sem csináltok semmit, mondta, majd lement a térre unatkozni. (160.)

A szülők nemcsak a helyzetüket adják át a gyerekeknek, hanem perspektívtalanságukat és cselekvőképtelenségüket, tanult tehetetlenségüket is.

Móra Ferenc gyerekhőse bízik a felnőttekben, mindenekelőtt a szüleiben, de a tanáraiban is, és bár azt tapasztalja, mintha az egész világ összefogott volna ellene, mégsem kérdőjelezi meg azt a bizalmi viszonyt, ami a világhoz és a felnőttekhez fűzi. Zoli reakciói egészen mások: amikor Recsegi

² MÓRA Ferenc, *Szeptemberi emlék* = M. F., *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 27.

váratlanul elsírta magát, [a szülők] pedig vigasztalták, semmi baj, ide jöhet bármikor, jól elbeszélgettek, ugye, milyen jó ez a bor, ezt isszák, olcsó, tele tápanyaggal, lehet tőle aludni, a fiú pedig megint felhúzta a lábait maga alá az ablakpárkányon, közönyösen nézett kifelé, és azt mondta a már kissé kapatos tanárnak, ne jöjjön ide többé, mert kilököm a negyedikről. Világos? Világos, mondta a tanár, és némi dulakodás után, mert a szülők nem akarták elengedni, kitámolygott az ajtón. (162.)

Nemcsak nem járnak utána a lehetőségeknek vagy a lehetséges segítségeknek, de egyáltalán nem akar elfogadni semmiféle beavatkozást, mert a gyerek viszonya a világhoz nem a bizalmon alapul.

A novella nyelve

Háromféle szövegtípusból áll össze a novella nyelvezete: a mindentudó elbeszélő narrációjából, a szó szerinti idézetekből, továbbá a szabad függő beszéddel megidézett szövegekből. *Szó szerinti idézetet* általában akkor szokás használni, ha az elhangzottak olyan markánsan vannak megfogalmazva, hogy csak egyenes idézésük adhatja vissza teljes tartalmukat és hangulatukat, vagy olyan jelentőségteljesek az elhangzott mondatok, hogy érdemes megőrizni őket eredetiben, esetleg olyan a megfogalmazásmódjuk, hogy azzal jellemzik az elmondójukat vagy azt a szituációt, amelyben elhangoztak. Nézzünk meg néhány szó szerinti idézetet a novellából: mit tart idézésre érdemesnek az elbeszélő.

„Kiss Zoltán, [...] a te agyad egy kompjúter”. (159.) Ez a mondat talán alkalmas arra, hogy valahogy felidézze a helyzetet, különösen szembeállítva Recsegi tanár úr előző bekezdésben idézett mondatával: „Kiss Zoltán, [...] a tiédet, már megbocsáss, nem tudtam értékelni, ezeken a lapokon semmi nincs, csak radír. Ami a rádiózást illeti, ötös, a tartalom nullás”. (159.) Vannak azonban olyan párbeszéddek is, amelyekben ennél sokkal kevésbé érvényesül az idézet megidéző, a nyelvhasználattal jellemző funkciója: „Akkor most mi lesz? Ki takarít?”; „ennyi elég?”; „Eleg kevés, [...] de megoldjuk. Szálljon le, és tűnjön el”. (163.) Valamelyest megidézi ugyan az idézet a hangulatot, a helyzetet, a két szereplő közötti hatalmi különbséget, Recsegi elveszettségét, mégis olyan egyszerűen, hogy az önmagában talán nem is indokolhatná a szó szerinti idézést.

A szabad függő beszéddel megidézett párbeszéddek hasonlóak: „Akkor is a konyhában ültek, bemehettek volna a szobába, de *ott sötét van; az ágy vetetlen, itt pedig olyan otthonos*, Recsegi már arról beszélt a harmadik vagy negyedik pohár kannás bor után, hogy *nem a zene a lényeg. Hanem hogy a nyelvtanuláshoz például zenei hallás kell*.” (161–162., kiemelés tőlem) Az első kiemelt részben a deiktikus *itt* egyértelművé teszi, hogy a szituációban elhangzott mondatot idéz az elbeszélő szabad függő beszédben, vélhetően a szülők mondhatták, vélhetően szabadkozásuképpen, amiért nem vezetik be a szobába a vendéget, és egyszerűen jellemzi a helyzetet és a lakást. A második kiemelt részletet a

tanár mondhatta, az idézés során a mondathatárok részben eltűntek, részben megmaradtak, benne maradt a töltelékfunkciójú *például*, és egy társalgási és pedagógiai közhelyet is mond a tanár: *a nyelvtanuláshoz zenei hallás kell*.

Az *elbeszélő* mindent tud, de nem mindent akar elmondani, gyakran késleltet, illetve sokszor átveszi a szereplő tudását, nézőpontját, motivációját:

A fiút csak a kutyák érdekelték, a drogosok elvoltak magukban. De a kutyák! Azt már tudta, ha támadnak, mély hangon ugatnak, ha feladják vagy lemondanak a zsákmányról, elfordítják a fejüket, figyelnek azért, de már nem kívánnak harcba bocsátkozni, vagy nem érdekli őket az egész. Viszont a kábszeresek rendre otthagytak valakit, mindig ugyanazt. Ők furán libegő járással, ahogy jöttek, el is imbolyogtak, az pedig elnyúlt a padon vagy csak ült, fejét az ölébe lógatva, ritkán mozgott, mint aki félig alszik, félig ébren van. Dzsekit viselt, a csuklyát is a fejére húzta, pedig nyár volt, hőség. Zoli tudta, hogy a drogosok mindig fáznak, de nem érdekelt, egyszer mégis odament ahhoz az alakhoz, mert nyöszörgött, letolta a fejéről a csuklyát. Egy lány volt. Szilvia. (164.)

Az idézett részletben eleinte elég pontosan azt látjuk és olyan perspektívából, ahogy és amennyire Zoli láthatja és dekódolhatja az eseményeket. Később azonban olyan elemet is hozzátesz a narrátor, ami a gyerek gondolkodását értelmezi: „de nem érdekelt”, majd olyat, amelyet az *elbeszélő* tudhat, de a szereplő abban a pillanatban még nem, csak később: „Szilvia.” Hogy mindentudó az *elbeszélő*, azt sokkal korábbról már tudjuk: egyrészt nyomon követi Zolit is, Recsegit is, másrészt sokat tud Zoli szüleiéről, előéletéről, és ismeri Recsegi történetét is. Igaz, mindenről nagyon keveset árul el, éppen annyit, amennyit akár egymásról is tudhatnak az emberek, ami kicsit kulcsot ad egymáshoz, nem nagyon mélyen, de mégis értelmezi a másik embert: „A tanárnak valamikor azért verték nyomorékká a gégéjét, mert nem beszélt, nem azt mondta, amit vártak tőle, pontosabban nem mondott semmit.” (161.) Illetve Zoliról: „De hogy az esztét, tehetségét kitől örökölte, az rejtély maradt, apja marós volt a Vagongyárban, az anyja takarítónő, a nagyszülők parasztok valahol vidéken, fél-analfabéta fél-alkoholisták, ahogyan az apja is az lett, miután elveszítette az állását. Aztán az anyja is.” (160.)

Az *elbeszélés*mód erejét, lendületét, megkérdőjelezhetetlen mivoltát nem is e három szólam megléte és elkülöníthetősége adja, hanem *e három folyamatos egymásba fonódása*, az a narráció, amelyben – miközben egészen pontosan azonosítható, kinek a szavait halljuk, és melyik szituációban hangozhattak el azok a szavak – észre sem vesszük, hogy különböző *elbeszélés*módok váltakoznak, és hogy a nézőpont is folyamatosan változik. Ám a teremtett világ olyan egylényegű, a különböző elemekből álló nyelv olyan egységes és lendületes, hogy azzal egyetlen pillanat alatt bevonja az olvasót a helyzetbe, a szereplők világába: folyamatosan azt érzi az olvasó, jelen van abban a fizikai és nyelvi térben, amelyben a szereplők.

A szereplők által használt nyelv kopott, egyszerű, rövid mondatokból áll. Ha például a Szilviával való megismerkedésről szóló bekezdésből kiválogatjuk a szereplői mondatokat, akkor a következő kvázi-párbeszédet kapjuk:

„itt jobb neked, nem látnak, aludd ki magad.”

„Ricsi, te vagy az?”

„Nem”

„hát akkor ki a fene vagy? Bandi?”

„Én vagyok. Ittál?”

„Ittam, de téged nem ismerlek. Szeretsz engem?”

„Nem. Büdös vagy és részeg.”

„Igaz, de azért még szerethetnél. Engem ilyenkor szeretni szoktak. Van, hogy ketten is.”

„Nem is látlak, csak a szagodat érzem.”

„Nem kell látni, Szilvia vagyok, érezni kell csak, hány éves vagy?”

„Tizennyolc”

„hazudsz, de nem baj. Hozzál valami innivalót, és magamhoz fogok térni.”

„Nem hozok, nem kell az már neked.”

„Ha nem hozol, lehet, hogy meghalok. Nézd meg, ráz a hideg.”

„hozok, várj egy kicsit.” (165.)

Logikus, hétköznapi párbeszéd, amelyben az idézett részletek nem bírnak olyan jelentőséggel – sem jellemző erővel, sem egyéni ízzel, sem megjegyezhető vagy megjegyezni érdemes fordulatokkal –, hogy azokat szó szerint kellene idézni. Talán két ok indokolhatja mégis a szó szerinti elbeszélésmódot. Egyrészt megidézi azt a köznapi elbeszélésfajtát, amikor a beszélgető fél nem tudja áttenni közvetett beszédmódba az elhangzottakat, hanem minden helyzetet, jelenetet, mondatot szó szerint idéz (például: „mondom a szomszédasszonyomnak, hogy jövök ám hamar haza, de erre ő azt mondja, hogy várj csak, Icu-kám, már múltkor is én vigyáztam a házatokat amikor a postást vártátok”). Ez a lényeges és lényegtelen, az idézésre érdemes és idézésre nem érdemes elválasztásának képtelenségét mutatja. A másik indok erre az elbeszélésmódra az lehet, hogy az elbeszélő mégis jellemzőnek érzi a szereplők beszédmódjának lecsupaszított, kopár, érzelemmentes és tömondatos mivoltát, a történekek drámaisága ebben a nyelvi közegben tud teljességében kibontakozni.

A szöveg olyan elemeket is nagy számban idéz, amelyek nem az írott, hanem az élőszóbeli kommunikáció részei: ilyenek például a megszólítások („Kisfiam, gyere le a párkányról”; „Uram, [...] maguk most [...]”; „Ricsi, te vagy az?”, 159, 160, 165.), vagy az élőbeszédszerű szófordulatok: „maguk most, már ne haragudjanak, de apránként elisszák a gyerek jövőjét”; „áldja meg magát az Isten!” (160, 161.) A szókinccs hétköznapiságát nem egyes elemek jelölik elsősorban, hanem a nyelv egészének kopottsága. Mégis egyes szavak és főleg kifejezések esetében látható, hogy milyen módon képesek és nem képesek kifejezni magukat a novella szereplői: „jöhetne mindennap, énekelhetnénk feszt, mi ráérünk, és nekünk is jó hangunk van”; „akkor hát ki a fene vagy”;

„Csókolj meg [...] ne undorodjál”. (161, 165.) Ez a kopottság azokon a helyeken a legfeltűnőbb, ahol érzelemkifejezést várnánk: a gyerek csak közli a tanárral, hogy ha nem megy el azonnal, kilöki az ajtón, a lány úgy adja át magát egy számára ismeretlen fiúnak, hogy bort kér, és az „akarod, hogy megrontsalak” félmondatot mondja neki. Amikor Zoli nekikészül a közösülésnek, egyszerűen megállapítja, hogy a lány időközben elaludt: „Így is jó, gondolta, így is jó.” Egyfelől feltűnő lehet a mondat egyszerűsége, a ténymegállapítás, másrésztől egy nagyon hangsúlytalan, jellegtelen mondatot ismétel meg a szöveg, ami nyilvánvalóan egy köznapi félnéma-félhangos, elmormogott mondat lehet.

A narráció, idézet és függő beszéd bonyolult egymásba fonódását a mondatfelépítés erősen kiemeli. A mondathatár és az idézetek határa ugyanis nem esik egybe, nem mondhatjuk, hogy az egyik mondatot idézi, a másikat mondja az elbeszélő, hanem ezek folytatólagosan következnek egymásra, egymásba fonódnak. A következő idézetben a kétféle kiemelés a két beszélgető felet jelzi:

Én szeretem azt a fiút, mondta a szigorú sofőrnek és egy másik, rosszarcú, hivatalos embernek, mikor a végállomásnál felrázták, *mert zseni. Pont olyan, mint én voltam valaha. Láttunk már ilyet,* mondta a sofőr, továbbra is morgorván, *mi azért maradunk a nőknél. Akkor most mi lesz? Ki takarít? Recsegi egy ötszázast talált valahol a zsebében, ennyi elég? Elég kevés,* mondta a hivatalos ember, *de megoldjuk. Szálljon le, és tűnjön el.* (162–163.)

Világok találkozása

A novella kezdése azonnal egy konkrét szituációba helyezi az olvasót, a lehető legradikálisabban alkalmazza az in medias res technikát. Az első mondattal – „Kisfiam, gyere le a párkányról, már számtalanszor mondtam, ne ülj oda.” (159.) – egy furcsa, féloldalas családlátogás helyzetébe kerülünk, és ezt a nagyon feszengő helyzetet mutatja be az első két bekezdés, majd bontja ki a novella bő első fele. A harmadik bekezdés eleje mutatja be az első főszereplőt, Zolit, majd kanyarodik vissza az elbeszélő szituációhoz. Az ötödik bekezdés eleje a második főszereplő, a tanár bemutatásával kezdődik, majd szintén visszakanyarodik a családlátogatás helyzetéhez. Mindkét jellemzés elmond sok mindent, és titokban hagy legalább ugyanannyit. Zoliról például az elbeszélő azt állítja, hogy „az eszét, tehetségét kitől örökölte, az rejtély maradt” (160.), ami lehet egy külső megállapítás, de lehet az iskola, a tanárok, az osztályfőnök nézőpontja is. Recsegi élettörténetéről is megtudunk valami nagyon lényegeset, azt, hogy „valamikor azért verték nyomorékká a gégéjét, mert nem beszélt, nem azt mondta, amit vártak tőle, pontosabban nem mondott semmit” (161.), de hogy ez pontosan mikor, hogyan és miért történt (az ötvenes években? ötvenhat után? már a hatvanas években?), nem tudjuk meg. Vélhetően ugyanennyit tudnak róla a kollégái,

tanítványai, ezt szokás rebesgetni róla. Vagyis mindkét jellemzés erősen a másik főszereplő nézőpontjához nagyon közeli fókuszról van megírva. A két főszereplő között párhuzamot teremt a nevük, az alliteráló Radír és Recsegi. A fiúnak ismerjük a polgári nevét is, a tanárnak nem, és a csúfnév-becenév mindkettejükről egy-egy tulajdonságot emel ki, a furcsa, recsegő hangot és a folyamatos rádiózást. Hogy a rádiózás milyen személyiségképhez illeszkedik, nem tudjuk: kényszeresség, perfekcionalizmus vagy autizmus?

A novella harmadik szereplője a novella utolsó harmadában jelenik meg, holott a cím őt nevezi meg főszereplőként. Az ő sorsát egyáltalán nem ismerjük meg, annyit tudunk róla, amennyit Zoli lát belőle, semmivel sem többet. A novella nem ábrázolja a háttérét, családi helyzetét, múltját, és a Zolival folytatott félajult párbeszédén kívül csak részleg magatehetetlenségét és szexuális gyakorlottságát látjuk. A keresztnév mintha kicsit megemelné az alakját, nem is a – szintén gyakori – becenevén mutatkozik be (Szilvi), hanem a kicsit választékosabb teljes keresztnevén. Különösen kiemeli ezt, hogy neve mellett minden fiúnak a becenevét halljuk: Ricsi, Bandi, Zoli. Hogy miért Szilvia a címszereplő, nehezen megválaszolható. Talán mint a főszereplő Zolit a felnőtté válásba beavató nőt akarja hangsúlyozni a novella, talán várakozást kelteni az olvasóban, talán mint életlehetőséget akarja kiemelni.

Az életlehetőségek között több világ is megjelenik: az otthon (az apa és az anya), az iskola (Recsegi tanár úr) és a tér (Szilvia) világa. De ha egészen pontosak akarunk lenni, akkor a kutyává válás történetét is mint egy lehetséges világ megjelenését kell értelmeznünk. A kutyák először akkor jelennek meg, amikor Zoli ráuszítja őket a félrészeg, félig menekülő Recsegire, utána az ételre várakozó állatokat látjuk, ott már Zoli belső gondolatmenetét és fizikai reakcióit követve („hogy azokon még rengeteg hús van, és összefutott a nyál a szájában”); „ezeken a nyílásokon bárki bebújhatott”, 163.). A két kutya először akkor jön elő a kerítés mögül, amikor Zoli közösi a lánnyal: ott vannak a kis faház előtt, először „vicsorogva morogtak”, majd Zoli kutya gesztusát megértve („elszántan visszamorgott rájuk”) elinalnak, az erősebb, a győztes állatnak adva át a terepet. Itt válik fontossá az a korábbi megfigyelés, amikor a kutyák viselkedését követte az elbeszélő, szintén Zoli nézőpontjához igazodva:

A fiút csak a kutyák érdekelték, a drogosok elvoltak magukban. De a kutyák! Azt már tudta, ha támadnak, mély hangon ugatnak, ha feladják vagy lemondanak a zsákmányról, elfordítják a fejüket, figyelnek azért, de már nem kívánnak harcba bocsátkozni, vagy nem érdekli őket az egész. (164.)

Másnap reggel, a szexuális beavatást követően Zoli először szintén a kutyákat látja meg: „ma ugyanott morgott, vicsorogott a szomszéd két kutyája.” Ezután két olyan gesztust tesz a fiú, amelyek a kutyákkal való szótértés, sőt, azonosulás gesztusai: morog egyet, majd négykézlábra ereszkedik. A kutyák részéről pedig a befogadás gesztusait látjuk: „Farkcsóválva, ugrándozva fogadták a közeledését”. (166.)

Itt érkezünk el a novella utolsó mondatához: „És délben is, mikor a csontokért ment.” (166.) Tar Sándor sok-sok novellájában megfigyelhetjük, milyen kemény, előkészített és mégis váratlan, lezáró, ugyanakkor a történetet másfelé kinyitó, a történet logikáján belül maradó, mégis az egész történetet értelmező záró mondatokat tudott írni. Itt is látszólag a kutyák viselkedéséről szól a mondat: „és”, „is”. Az, hogy a gyerek elmegy délben a kifőzött, gőzölgő csontokért, hogy leehesse róluk a húst, hogy együtt fog rágni a két vad kutyával, csak a mellékmondatban szerepel. Logikus és meghökentető, ugyanakkor zeneileg nagyon szép ez a mondat. Zoli látszólag háromszor is győztesként hagyja el a terepet – ráusztítja a tanárra a kutyákat, a kutyákat elkergető gesztus után ő marad ott egyedüli kanként a nőstény előtt (még egyszerűbben: ő párzik), az ebédre kirakott csontokból a kutyákkal együtt ő is részesül.

A valamilyen módon és okból kisodródott, perifériára került emberek világában játszódik a novella. Zoli családjáról azt tudjuk meg, hogy a nagyszülők parasztok voltak, a szülők szak- vagy betanított munkások (marós, illetve takarítónő), de mindketten régóta munkanélküliek. Nemzedékről nemzedékre öröklik át az alkoholizmusukat is, ezért fontos, hogy a novella befejező pillanata előtt, mielőtt Zoli négykézlábra ereszkednék, még „nagyot nyelt a kannás borból”. (166.) Holott azt tudjuk, hogy előtte nem ivott, először Szilviának sem akart adni belőle, és nehezen, csak a lány intésére nyelte le az első kortyot is („rohadt volt”). A tanárt szociológiailag alig helyezi el a novella, csak azt tudjuk, hogy nehezen és szegényen végezte el az egyetemet, és hogy a saját sorsa és Zoli elképzelt továbbtanulása között éppen abban lát párhuzamot, hogy neki is nehéz volt elvégeznie az iskolákat. Sorsát tekintve annyit tudunk, hogy „nyomorékká verték a gégejét”, és habár az elbeszélő az általános alany mögött nem jelez semmiféle konkrét személyt vagy intézményt, de éppen ez a személytelenség valószínűsíti, hogy valamilyen politikai okból, talán a rendőrségen verték nyomorékká. Félzségségéből, sérülékenységéből, a nagyon méltatlan autóbuzos jelenetből úgy sejthetjük, hogy saját maga is elrontottnak tartja az életét.

A novella egy lakótelep szélén játszódik, Zoliék a negyedik emeleten laknak, a nagy házzal szemközt, „a tér túlsó oldalán még családi házak voltak”, és a lakótelepnek ezen a szélén pedig egy kis játszótér áll. „A tér valaha játszópark volt, új lakótelepeken építettek ilyeneket annak idején, csúszdával, mászókával, homokozóval, libikókával, a fák között mókás faház, mint egy elől-hátul nyitott kunyhó, amolyan eső-menedék, gondosan elkerített kispályás foci-grund”, de ezt a lakótelepi játszótérret már lehasznált állapotban látjuk, „a tér később mégis lassan elvadul, pusztul minden”. (164.)

Értelmezési lehetőségek

Hogyan összegezhető mindaz, amit a novellában felfedezhetünk, hogyan állíthatók össze értelmezésekké a megfigyelt elemek? Első szinten a novella szólhat a rendszerváltás utáni Magyarországról, a munkanélküliség és a kilátástalanság élethelyzetéről. Második

szinten már nemcsak a rendszerváltás utáni állapot van benne, hanem a rendszerváltás előtti Magyarország hagyatéka is a lakótelepekkel és a tönkrevert életsorsokkal: vagyis nemcsak egy kilátástalan állapot leírása, hanem a kilátástalanság elemzése is. Harmadik szinten azt mondja, hogy a mélyszegénységből csak lefelé vezet út, fölfelé nem. Végül pedig, negyedszerre annak a nagyon közkeletű és nagyon rokonszenves gondolatnak a megkérdőjelezése, hogy a szegénységből és reménytelenségből a tanulás, a tudás megszerzése által lehet kikerülni.

Mindez azzal az elbeszélésmóddal társul, amelyben a szereplők maguk is megszólalnak, és nyelvi regiszterük egyszerűsége, kopottsága maga is jelentésteremtő erővé válik. Az elbeszélő azért sem különbözteti el a saját mondatait és saját nyelvi regiszterét a szereplőitől, mert azt akarja jelezni, hogy nem áll fölöttek, hogy belülről ábrázolja azt a világot, amelyet szereplői élnek, vagy még radikálisabban fogalmazva: ami a szereplőinek az élete. Rendkívül tudatos nyelvhasználata és elbeszélésmódja képes egy világot felépíteni.

Kérdések és feladatok a novella iskolai feldolgozásához

Az alábbi kérdés- és feladatsor a novella középiskolai elemzéséhez használható segédlet. Lényegében nem más, mint a fenti elemzés átalakítása úgy, hogy az oktatási gyakorlatban használható legyen. A válaszokat nem tartalmazza, azért sem, mert a tanulmány korábbi részeiből következik a válaszok egy része, és azért sem, mert nem kívánjuk lezárni a műelemzés nyitott és kreatív voltát. Feltételezhetjük ugyanis, hogy más elemzők mást figyelnek meg (vagy: mást is megfigyelnek) egy műben. A kérdések sorrendje nem esetleges, hanem egy iskolai logikát követ, ám mégsem zárt kérdéssort készítettem, hanem szinte bármi felcserélhető, kihagyható, lerövidíthető vagy kibővíthető. Emellett nem jelöltem a munkaformákat sem, hanem feltételezem, hogy a kérdéssort alkalmazó kolléga a kérdésekhez, a szöveghez és az osztályához adekvát munkaformákat meg fogja találni.

- Olvassátok el a címet! Mit várunk attól a novellától, amelynek ez a címe?
- A novella szövegében a következő nevek szerepelnek: Recsegi, Radír, Kiss Zoltán/Zoli, Szilvia, Ricsi, Bandi. Mit vártok ezek alapján? Csoportosíthatók-e ezek a nevek, megfogalmazhatók-e támpontok arra nézve, hol, mikor, kik között játszódik a történet?
- Dolgozzátok fel a szakaszos felolvasás módszerével a történetet! Minden részlet után fogalmazzátok meg a kifejeleti jóslatokat!
 1. részlet: 1-3. bekezdés
 2. részlet: 4-8. bekezdés: „Recsegi, az osztályfőnök...”-tól
 3. részlet: 9-11. bekezdés: „A tér valaha játszópark volt...”-tól
 4. részlet: 12-13. bekezdés: „Odafönt nem találta meg...”-tól
- Gyűjtsétek össze a cselekmény terére vonatkozó részleteket a szövegből! Ezt a fizikai teret hogyan lehet társadalmi térként megfogalmazni?

- Gyűjtsétek össze a Zolira és Zoli családjára vonatkozó elemeket! Rokonszenves volt-e nektek Zoli, ha igen, miért, ha nem, miért nem? Fogalmazzátok meg, milyen utat jár be Zoli a novella folyamán!
- Gyűjtsétek össze a Recsegi tanár úrra vonatkozó elemeket! Rokonszenves volt-e nektek Recsegi, ha igen, miért, ha nem, miért nem? Fogalmazzátok meg, mit tudunk róla és mit nem!
- Gyűjtsétek össze a Szilviára vonatkozó elemeket! Mit tudunk meg a lányról és mit nem?
- Gyűjtsétek össze a kutyák motívumát: hol, hányszor, hogyan kerülnek elő?
- Gyűjtsétek össze, milyen kommunikáció zajlik Zoli és a kutyák között! Miért fontos ez?
- Hogyan értelmezték a novella utolsó mondatát?
- Válogassátok szét a novella 1. bekezdéséből
 - a) azokat a szavakat és mondatokat, mondattöréseket, amelyeket egy szereplő hangosan kimond, és amit az elbeszélő szó szerint idéz;
 - b) azokat a szavakat és mondatokat, mondattöréseket, amelyeket egy szereplő kimondott, de amelyeket az elbeszélés nem szó szerint, hanem függő beszédként idéz;
 - c) azokat a szavakat és mondatokat, mondattöréseket, amelyeket az elbeszélő maga mond el!
- Gyűjtsétek ki a novella 6. bekezdéséből („Akkor is a konyhában...”) azokat a részleteket, szavakat, mondatokat, mondattöréseket,
 - a) amelyeket egy szereplő gondolhat;
 - b) ahol az elbeszélő valamelyik szereplő nézőpontjából ír – a külső elbeszélőt halljuk, de a szöveg mégis valamelyik szereplő nézőpontját tükrözi;
 - c) ahol látszik, hogy mindentudó elbeszélővel van dolgunk!
- Értelmezzétek a novellát Zoli beavatástörténetként úgy, hogy
 - a) Szilvia a beavató;
 - b) Recsegi a beavató!
- Melyik a sikeres, melyik a sikertelen beavatástörténet? Milyen világba, életformába, értékrendbe avatta (volna) be Szilvia a főhóst, és milyenbe Recsegi? Miért sikeres az egyik, miért nem sikeres a másik?
- Olvassátok el Móra Ferenc *Szeptemberi emlék* című novelláját! Hasonlítsátok össze a két szöveget! Milyen rokon problémát dolgoznak föl? Milyen eltérő végeredményre és megoldásra jutnak? Véleményetek szerint miért?
- A novella Tar Sándor *A térkép szélén* című novelláskötetében jelent meg 2003-ban. Hogyan értelmezhető a kötet címe a novella ismeretében? Olvassátok el további novellákat a kötetből!
- Gyűjtsetek további szempontokat, megfigyeléseket az elbeszélés elemzéséhez! Állítsátok össze: hogyan és hányféleképpen tudjátok értelmezni a szöveget? Mennyire távoliak vagy közeliek az osztályban megfogalmazott értelmezések? Van-e magyarázatotok az értelmezések különbségeire?

FENYŐ D. GYÖRGY

gyakorlóiskolai vezetőtanár, ELTE Radnóti Miklós Gyakorlóiskola
alelnök, Magyar tanárok Egyesülete
feno.gyorgy@t-online.hu

Linguistic usage, sociology and cultural tradition in Sándor Tar's "Szilvia"

Abstract: The study approaches the short story of Sándor Tar, "Szilvia" with two specific aims. The first is scientific, to identify the linguistic components of the short story and to interpret its language and narration. The analysis is also about how the short story reflects on the literary tradition, especially the tradition of the initiation-stories and the short stories of Ferenc Móra from the beginning of the 20th century. The second aim is educational: to show how a certain literary analysis can be applied in schools.

Keywords: Sándor Tar, narration, linguistic layers, physical and social space, initiation story, Ferenc Móra

DOI: 10.37415/studia/2019/3-4/191-204.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

